איך נשתנה העולם

כלים

שלום לאנגסאם

8452743516
shalomlangs@gmail.com

תוכן הענינים

הפתיחה – פרק ראשון: כלים וחיי האדם---4

הפתיחה – פרק שני: כלים וכח הדעת---5

הפתיחה – פרק שלישי: התפתחות הכלים מחרס אל ברזל ועץ---------------------------------------6

הפתיחה – פרק רביעי: היסטוריה של כלי זכוכית --8

הפתיחה – פרק חמישי: מהפכת הפלסטיק -- 10

הפתיחה – פרק שישי: השלכת הכלים--- 11

הפתיחה – פרק שביעי: תרבות הכלים בהיסטוריה --- 12

פרק ראשון – יצירת הכלים--- 15

פרק שני – קנין הכלים--- 16

פרק שלישי – תיקון הכלים --- 18

פרק רביעי – ריבוי הכלים-- 20

פרק חמישי – התפשטות הכלים בעולם -- 21

פרק שישי – יחס האדם אל כליו-- 23

פרק שביעי – כלי מצוה וכלי קדושה --- 24

פרק שמיני – יוקר הספרים -- 26

פרק תשיעי – מלאכת הבית, אז והיום-- 27

פרק עשירי – בגבורה ואומנות, החיבור בכלים -- 30

פרק אחד עשר – שברי כלים--- 31

הפתיחה – פרק ראשון: כלים וחיי האדם

כלי הוא דבר שנמצא בכל יום ובכל שעה בחיי האדם. אי אפשר לתאר את חיי האדם בלי כלים, כבר מראשית הבריאה נתן הקדוש ברוך הוא באדם דעת וחכמה לעשות לו כלים. זהו האדם, מצד טבעו אינו יכול להסתפק בידיו בלבד, מחפש כלי להקל עליו, לסייע לו, ולתת צורה למעשהו.

בימי קדם לא היו לכל אדם כלים רבים. היה לו סכין אחד, מחרשה אחת, כד חרס אחד לשתות בו, ומעט עוד כלים לצרכיו. כל כלי היה חשוב בעיניו מאוד, כי נעשה בעמל כפיים של חרש מלאכה, וכלי כזה נושא חותם מיוחד. כל כלי היה יחיד במינו, ואפילו כששני כדים נוצרו באותו כבשן, כל אחד מהם היה שונה מרעהו. לא היה מושג של "אותו הדבר", אלא כל כלי היה לו אופי וייחוד, ועל כן גם היה בו יחס פנימי לבעליו.

מבואר בגמרא (בבא מציעא כז ע"א) שכלי יש בו סימנים, וכל אדם מכיר את כליו בסימנים מיוחדים לו. אפילו תלמיד חכם שאינו נותן סימן, מחזירים לו אבידה מפני שטביעות עין שלו נאמנת. זה עצמו מראה כמה כל כלי היה בעל צורה וייחוד, עד שהבעלים מחוברים אליו ומכירים אותו מיד. כל כלי נשא עליו משהו פרטי – חריץ קטן, שינוי צבע, צורת האוזן, הבליטה או השחיקה – שהבעלים הכירו והיו קשורים אליו.

כהיום ממש נשתנה הדבר. הכלים יוצאים מפס ייצור זהה, כולם שווים ואין בהם סימנים מיוחדים. אם תשאל אדם כהיום מה סימן יש לו על הכוס שלו, על הכלי מתכת, על מכסה הפלסטיק, לא ידע להשיב. אין כמעט מושג של סימנים כלל.

כל הלכות השבת אבידה נשתנו מכח זה: כלי שאין בו סימן, הבעלים מתייאשים ממנו. בעבר כמעט כל כלי היה בעל סימן, ובעליו היה יודע בו

היטב. היום רוב הכלים דומים זה לזה, וההשבה נעשית או רק מתוך אמון גמור, או אינה נעשית כלל.

מכאן נראה עד כמה נשתנה העולם. עצם מושג סימני הכלים שהיה יסוד במציאות החיים ובדיני התורה, כמעט שאינו שייך כהיום. זהו רק דוגמה אחת מני רבות לשינויי המציאות בכל עניני הכלים, ואיך השתנה יחס האדם אל כליו.

ספר זה בא להראות איך נשתנה העולם מתוך ענין הכלים: איך נשתנתה יצירתם, קניינם, תיקונם, ריבוים, התפשטותם בעולם, ויחס האדם אליהם. דרך שינוי הכלים נוכל לראות ציור של כל השינויים שנעשו בדורותינו, ואיך חיי האדם נעשו שונים לגמרי ממה שהיו בדורות הקודמים.

הפתיחה – פרק שני: כלים וכח הדעת

כלים הם לא רק חפצים לצורך שימוש, אלא הם מראה על עצם דעת האדם. בעלי חיים, עם כל חכמתם בצידה שלהם, כמעט שאין בידם לעשות כלים. יש בהם אינסטינקטים נפלאים, יש בהם דרכי צידה, בניית קינים, חכמות הטבע שהוטבעו בהם מלמעלה. אבל לחדש כלי, כמעט שאין זה בכוחם. זה יתרון האדם, שהוא יציר כפיו של הבורא, שנתן לו דעת וחכמה ליצור כלים, והיכולת הזו מורה על מעלתו ונבדלותו.

כבר מראשית האדם ניכר הדבר בתורה הקדושה: יובל אבי כל תופס כנור ועוגב, תובל קין לוטש כל חורש נחושת וברזל. בזה מונח יתרון האדם, שהוא בונה את עולמו על ידי כלים. לא רק לשם אכילה ושתייה, אלא גם לשם נגינה, חקלאות, מלחמה, מסחר, קדושה. כל תחום בחיי האדם הולך ומתרחב מכוח הכלים שהוא יוצר.

טבע החכמה האנושית – שהיא נבנית מדור לדור. כל דור יורש מן הדור שלפניו, ומוסיף עוד משהו. אין דור שמתחיל הכל מחדש, אלא כל חכמה

עומדת על יסודות הקודמים, וממנה מתפתחת. וכל ענין זה ניכר במיוחד בחכמת הכלים. כלי הדור הקודם נעשה דוגמה לדור הבא, ומשם ממשיכים לתקן, לשכלל, להוסיף. כך נבנית חכמה היסטורית, יצירה אחת גדולה של כל בני אדם כאחד.

אפשר לראות בזה מין שותפות כללית של כל הדורות כולם – כולם עובדים ביחד, סוף סוף הכל מצטרף ליצירה אחת. תיקון הבריאה אשר הניח השם יתברך בידי האדם, "לעבדה ולשמרה", לבנות ולפתח, להוסיף דעת ותבונה, עד שכל הדורות יחד יוצרים עולם מלא בכלים.

עצם החכמה הולכת ומתמעטת, ירידת הדורות, אבל מצד הכלים והמעשה העולם הולך ומתרחב. עצם חכמת האדם נחלשת, אבל הבריאה הולכת לתיקון, כח היצירה החיצונית, הולכת ומשתכללת מדור לדור, כל דור בונה על הקודם לו כננס על גבי ענק, ודרכה ניכר ההבדל הגדול בין אדם לכל בריה אחרת.

הפתיחה – פרק שלישי: התפתחות הכלים מחרס אל ברזל ועץ

כלי החרס היו קדומים במציאות חיי האדם. בכל חפירה ארכיאולוגית בארץ ישראל ובשאר ארצות המזרח הקדום נמצאים כלי חרס לרוב. והטעם פשוט – החרס הוא הזול והמצוי ביותר, נעשה מאדמה וממים ומעט אש. כל משפחה, גם הענייה ביותר, הייתה יכולה ליצור כלי חרס לעצמה. לא היה צורך באומן גדול ולא בהוצאה רבה. זהו כלי של עניים ושל עשירים כאחד, ולכן כלי החרס נזכרו במשנה ובגמרא אין ספור פעמים.

יתרונו של כלי החרס – מצוי, קל לייצור, שומר את הנוזלים והמאכלים היטב. אבל חסרונו גדול – נשבר בקלות. ממילא נתמלאו הבתים שברי כלים. וכפי שכתבו חז״ל פעמים רבות, כלי חרס שניקב מעט משנים את

שימושו, כלי שנשבר נעשה לגיסטרא, וכל שבר נשמר למטרה אחרת. חיי היום־יום התנהלו תמיד בתוך עולם מלא חרסים ושברי חרסים.

אולם לא בזה הסתפק האדם. מימי קדם נודעו גם כלי מתכת. בתחילה הייתה זו הנחושת, אחר כך הברזל, ולבעלי הממון גם כלי כסף וזהב. כלי מתכת היו יקרים, לא מצויים לכל אחד, אבל בעלי עמידה החזיקו בהם, בעיקר לכלי מאכל חשובים ולכלי עבודה נחוצים. הברזל נחשב חזק מכל, ועל כן נעשה ממנו מחרשות, גרזנים, חרבות וכלי מלחמה. התורה עצמה תיארה את צורתם, כגון "ונשל הברזל מן העץ" – ראש הברזל של הגרזן, המחובר בידית עץ.

בצד זה השתמשו גם בעץ ואבן. כלי עץ מגולפים, קערות ולוחות, כלי אבן פשוטים לשימושים יומיומיים. חז״ל מנו בהלכות טומאה שלושה סוגי עיקריים – כלי חרס, כלי עץ, כלי מתכת – וכל אחד מהם דינו בפני עצמו, לפי מציאותו בשוק. הרי לנו שבימי חז״ל היו כל הסוגים מצויים, וכל בית כלל את כולם.

השתלשלות הדורות מראה בבירור את סדר המעבר. בתקופת הבית השני – עיקר הכלים היו כלי חרס, אבל כבר נודעו גם כלי זכוכית, שהתחילו להופיע בצידון ובמקומות סמוכים. בימי הביניים – כלי מתכת הלכו והתרבו, בפרט אצל בעלי ממון, וכלי עץ היו נפוצים אצל הכפריים. בדורות האחרונים – נחלש החרס, וכלי מתכת וכלי עץ תפסו מקומו. ואחר כך, בדורנו, הצטרפו כלי זכוכית תעשייתית וכלי פלסטיק, עד שנעשו מציאות יסודית כמעט בכל בית.

וכאן ניכר השינוי הגדול: העולם עבר מכלים בני חלוף – כלי חרס שמתמלאים שברים וגיסטראות – אל כלים בני קיימא – מתכת, עץ, זכוכית, פלסטיק. כלים שאינם נשברים בקלות, או שאם נשברו – לא שומרים שבריהם, אלא נזרקים מיד ובאים אחרים במקומם.

נמצא שעם השתנות החומרים נשתנו גם חיי האדם. בעבר חי האדם תמיד עם שבר ועם תיקון, עם הסתפקות במועט ועם שימוש עד תומו. היום חי האדם עם שלמות מלאכותית – כלי עומד ימים רבים, וכשנשבר אין לו המשך, אלא זורקים אותו ומביאים אחר. בזה אנו רואים ממשיך קו כללי בספרנו: איך נשתנה העולם לא רק בצורת הכלים, אלא גם בעצם חיי האדם והרגשותיו.

הפתיחה – פרק רביעי: היסטוריה של כלי זכוכית

הזכוכית הייתה חידוש עצום בעולם הקדום. בניגוד לחרס ולעץ שהיו מצויים לכל, ובניגוד למתכת שהייתה שייכת לבעלי ממון, הרי כלי זכוכית נחשבו לדבר נדיר, יקר ומיוחד. כבר בימי חז״ל נודעה אומנות הזכוכית בצידון ובמקומות אחרים, ושם נעשו כלים עדינים ומבריקים שנחשבו יוקרה.

במשנה ובגמרא נזכרים כלי זכוכית פעמים רבות, ודנו חכמים בדיניהם – האם טומאתם כדין כלי חרס או כלי מתכת. עצם זה שנצרכו לדון בהם מראה עד כמה היו חידוש גדול, שלא נודע קודם. כלי זכוכית לא נועדו לשימוש המוני – לא בישלו בהם, לא היו כלי בית רגילים – אלא שימשו בעיקר לתכשיטים, לנוי, לבשמים, לכלים קטנים ועדינים ששימשו את העשירים. כוס זכוכית הייתה סמל של עושר.

עם הדורות השתכללה מלאכת הזכוכית. בתקופת בית שני כבר ידעו לייצר כלי זכוכית חלולים, וכך נולדו בקבוקי שמן, כלי בשמים, נרות עדינים. במציאות זו זכוכית נחשבה כיקרה כל כך, עד שהשתמשו בה גם כתחליף לאבנים טובות ותכשיטים.

בימי הביניים ובאירופה המאוחרת נתפרסמה במיוחד עיר ונציה, ששם התפתחו אומני הזכוכית הגדולים. כלי זכוכית של ונציה נחשבו לנפלאים

וליקרים, ונמכרו במחיר רב בבתי האצילים. היו להם צורות עדינות ושקיפות מרהיבה, עד שכל אירופה חיפשה אותם.

במשך הזמן התחיל הזכוכית להתפשט גם לכלי בית פשוטים – חלונות, בקבוקים, כוסות. ועדיין, עד תקופת המודרנה, כלי זכוכית נחשבו דבר יקר, לא מצוי לכל בית.

אך בדורות האחרונים, עם המצאת תעשיית הזכוכית במכונות, וביתר שאת עם גילוי הפלסטיק, השתנה העולם לגמרי. כלי זכוכית נעשו מצויים וזולים, עד שאין בהם כמעט יוקרה. יותר מזה – הפלסטיק, שזול מאוד וקל מאוד, תפס את מקומם בהרבה שימושים. כל מה שבעבר היה כלי זכוכית – בקבוקים, קופסאות, קנקנים – נעשה היום כלי פלסטיק.

וזה שינוי עצום: כלי זכוכית שבראשונה היו סמל של עושר ויוקרה – נעשו בדורנו כלי פשוט לכל, והפלסטיק זלזל בהם עוד יותר. כוס זכוכית כבר אינה מיוחדת, כי כל אחד מחזיק עשרות כוסות בביתו, ואף משתמש בכוס פלסטיק חד־פעמי זול במקום זכוכית.

בזה רואים את כל ההשתלשלות: –בימי חז״ל – כלי זכוכית נדירים ויקרים, בעיקר לתכשיטים ולנוי. –בימי הביניים – יוקרת ונציה וכלי זכוכית לאצילים. –בעת החדשה – התפשטות הזכוכית לכל בית, כוסות וחלונות. – ובדורנו – שלטון הפלסטיק, שדחק את הזכוכית והוזיל את ערכה.

כלי זכוכית נשארו אמנם לכלים עדינים ויפים, אך איבדו את ערכם כנדירים ויקרים. העולם נשתנה מתכלית – מדבר יקר ונדיר עד פלסטיק חד־פעמי הנזרק מיד.

הפתיחה – פרק חמישי: מהפכת הפלסטיק

הופעת הפלסטיק היא אחת המהפכות הגדולות ביותר בהיסטוריה של הכלים. במשך אלפי שנים חי האדם עם חומרים טבעיים בלבד: עץ, חרס, אבן, מתכת, זכוכית. כל אחד מחומרים אלו היה קשור לטבע – לאדמה, למים, לאש, למכרות. פלסטיק, לעומת זאת, הוא יצירה מלאכותית לגמרי, פרי המאה האחרונה, שיצא ממעבדות כימיות ולא מן הטבע.

בתחילה – בסוף המאה הי״ט – החלו ניסיונות ליצור חומרים פלסטיים ראשונים. הם נחשבו לפלא גדול: חומר שניתן לעצבו כרצון האדם, קל וזול, אך חזק יחסית. בראשית המאה הכ״ – הופיעו סוגי פלסטיק נוספים, עד שבימי מלחמת העולם השנייה נעשה שימוש רחב מאוד בפלסטיק לצורכי הצבא – חלקים קלים, קופסאות, בידוד, חוטים, בקבוקים.

לאחר המלחמה התפשט הפלסטיק לכל בית. עד אז היה זכוכית כלי מרכזי – בקבוקים, צלחות, קנקנים – והנה בא הפלסטיק ותפס את מקומו. בקבוק פלסטיק קל יותר, אינו נשבר, זול יותר. קופסאות פלסטיק החליפו כלי מתכת ועץ. כלי חד־פעמי מפלסטיק החליף את הצורך בשטיפה ובשמירה.

בזה נעשה שינוי היסטורי עמוק. כל הכלים הקודמים – חרס, עץ, זכוכית, מתכת – דרשו שמירה, לעיתים תיקון, וכשהתבלו – נשמרו אפילו שבריהם לשימושים אחרים. הפלסטיק שינה הכול. הוא זול כל כך עד שאין צורך לשמרו. נשבר? משליכים. מתלכלך? משליכים. וכך נעלמה מציאות של שמירה ותיקון, ונכנסה מציאות חדשה של השלכה מיידית וקלות בלתי רגילה.

יתרונו של הפלסטיק – גמישותו וקלותו. אין כמעט דבר שלא יצרו ממנו: רהיטים, צעצועים, כלי אוכל, קופסאות, בגדים, שקיות, חלונות. ואולם, יחד עם זה נכנס גם חסרון גדול: זילות הכלים. העולם הוצף בכלים, עד שאין עוד חיבור לכלי. אם כלים בני חרס או זכוכית דרשו יחס של שמירה, כלי פלסטיק נעשה זמני, חולף, בלא ערך.

כך רואים מהלך שלם: –חיי האדם במשך דורות – סביב כלי טבע שנשברו ונתקנו, והמשיכו לחיות בשבריהם. –הופעת הזכוכית – חידוש יקר שהוסיף יופי ונוי. –הופעת הפלסטיק – מהפכה עצומה, כלי זול וזמני, שאין בו חיי קיום כלל.

ובזה נשתנה העולם מן הקצה אל הקצה. אם פעם כלי היה חפץ יקר ונשמר, הרי שהפלסטיק עשה את הכלי לחפץ חולף, זול, מתחלף בכל רגע. זהו סמל מובהק של דורותינו, ומכאן אפשר להבין את עומק השינוי שעבר על חיי הכלים ועל חיי האדם כולו.

הפתיחה – פרק שישי: השלכת הכלים

בימי קדם לא היה כמעט מושג של "להשליך כלי". כל כלי היה חשוב. אם נשבר – השתמשו בשברו. אם נסדק – תקנוהו. אם נחלש – הורידו אותו לשימוש פשוט יותר. כלי אחד היה יכול ללוות את המשפחה שנים רבות, לעבור מאב לבן, להשתנות מצורה לצורה, ולעולם לא היה מושלך כלאחר יד. גם כלי שנראה חסר ערך – תמיד היה לו שימוש נוסף.

המשנה וחז״ל מלאים בזה: כלי שניקב – ירד משימוש לזיתים לשימוש ברימונים, אחר כך לגרוגרות. שבר חרס – נעשה לגיסטרא, כיסוי לחבית, או כתב־יד לרשימה. אפילו עצמות הבהמות שימשו לייצור מחטים וקרסים. אין כמעט חפץ שלא מצאו לו שימוש חדש.

בדורות האחרונים – עם התפשטות הכלים התעשייתיים, ובמיוחד עם הופעת הפלסטיק – השתנה כל זה מן הקצה אל הקצה. כלי זול כל כך עד שאין טעם לשמרו. אם נשבר – מושלך. אם התלכלך – מושלך. אם יצא מהאופנה – מושלך. הזריקה נעשתה חלק מתרבות החיים.

הבית המודרני מתמלא בשקי אשפה מלאים בכלים, חפצים, קופסאות. התרבות כולה בנויה על מחזור מתמיד: שימוש קצר – השלכה – קניה חדשה. אין כמעט מחשבה על תיקון או שימוש חוזר.

וזה הבדל עצום מן הדורות הקודמים. שם כל כלי נחשב יקר וחשוב, וכל השלכת כלי הייתה חסרון גדול. כאן – הכלי נחשב זמני וחולף.

השלכה זו שינתה גם את הרגש הפנימי. פעם כל חפץ נשא עליו זכרון, סיפור, חיבור. היום – החפץ חולף, אין לו פנים, אין לו קשר. ברגע שנשבר או התלכלך – נזרק, והרגש עובר אל החדש.

מכאן אנו למדים איך נשתנה העולם לא רק בצורת הכלים אלא בעצם התרבות. מן תרבות של שמירה ותיקון – לתרבות של השלכה וזמניות.

וזהו עוד סימן ברור לשינוי הגדול שעבר על הדורות: אם פעם "שברי כלים" היו מציאות של חיים – הרי היום "שקי אשפה" הם מציאות החיים.

הפתיחה – פרק שביעי: תרבות הכלים בהיסטוריה

כשאנו מסתכלים אחורנית על כל השתלשלות הכלים, אנו רואים תמונה רחבה של שינוי עולמות. בימי קדם היה הכלי נדיר ויקר, וכל חפץ שנעשה נחשב אוצר. כלי חרס פשוט שימש שנים רבות, ואם ניקב – ירד משימוש חשוב לשימוש פחות חשוב. כל שבר נשמר, כל חלק נוצל. חיי הכלי היו מחזוריים, חיים ארוכים ומרובי פנים.

אחר כך נכנסו כלי המתכת והעץ, שהיו בני קיימא יותר, והוסיפו כוח ועמידות. ועדיין לא נעלם החרס, כי היה זול ונגיש. הדורות עברו וכלי זכוכית הופיעו כעין פלא, יקרי ערך, נדירים, שמורים לעשירים, לתכשיטים ולנוי. כל כלי חדש היה חידוש, כל חפץ נושא סיפור, וכל בית שמר על כליו מכל משמר.

בימי הביניים ובתקופת המודרנה החלה מלאכת הזכוכית להתפשט, ובמיוחד עם עליית ונציה כמוקד של אומני הזכוכית. כלי זכוכית נעשו שם סמל יוקרה, עד שכל אציל חפץ בהם. עם המהפכה התעשייתית – הכל התרחב. כלי מתכת, כלי זכוכית – הפכו לכלי בית מצויים. כבר לא נצרכו שברים לכיסוי, כי נעשו מכסים מיוחדים לכל כלי, כבר לא כתבו על חרס, כי הנייר נעשה מצוי וזול.

ואז הופיעה המהפכה האמיתית – הפלסטיק. כלי קל, זול, גמיש, שאין דומה לו. הפלסטיק שבר את מעגל השמירה והתיקון, ועשה את הכלי לחפץ חולף. אם נשבר – משליכים. אם התלכלך – קונים חדש. כל בית מתמלא כלים בלי סוף, ושקי אשפה מתמלאים יום־יום.

המדעים קוראים לזה "תרבות הצריכה" ו"חברת ההשלכה". לעומת "כלכלת המיחזור" של ימי קדם, שהייתה תרבות של שימוש חוזר ומחזור חיים ארוך לכל כלי – באה תרבות חדשה של שימוש קצר והשלכה מהירה. מחזור החיים של החפץ התקצר מאוד, והקשר שבין האדם לכליו כמעט שנעלם.

ובדור האחרון נולדה תגובה חדשה – דאגה לאקולוגיה, לקרקע, לאוויר, לסביבה. שוב מדברים על מיחזור, אבל לא כהכרח של עוני אלא כהכרח של שמירת העולם.

נמצא שתרבות הכלים עצמה מראה את סיפור חייו של האדם: –מן הדורות הראשונים – תרבות תיקון, שימוש חוזר, קשר נפשי עמוק לכל חפץ. –דרך הדורות האמצעיים – עליית המתכות והזכוכית, התחלת הריבוי אך עדיין עם יחס של ערך. –עד דורנו – פלסטיק זול, תרבות השלכה, קשר רופף, עולם מוצף כלים חסרי פנים.

ובכל זה אנו רואים מהלך אחד גדול: איך נשתנה העולם לא רק בחומרים ובטכניקות, אלא בעצם הרגש של האדם לחפציו. מן עולם של קבע – אל עולם של עראי. מן עולם של שמירה – אל עולם של השלכה. מן עולם של חיבור – אל עולם של זרות.

פרק ראשון – יצירת הכלים

בראשית חיי האדם לא היו כלים רבים, וכל כלי היה נעשה ביד בעל מלאכה. נגר, חרש ברזל, קדר, צורף – כל אלו היו עוסקים במלאכה אישית, וכל כלי היה יצירה מיוחדת. כלי עץ היה נגזר מעץ מסוים, כלי מתכת היה מותך ונחשל בידיים, בכל דבר נכנס אומנית ידני.

כל כלי היה נושא עליו חותם פרטי, לא היה אפשר למצוא שני כלים שווים ממש. אפילו שתי כוסות שנעשו באותו יום על ידי אותו קדר – שונות זו מזו. מצרים היו ידועים בכלי פשתן, צידון בכלי זכוכית, ארם וכל הארצות בצפון – בברזל ונחושת.

התורה מזכירה כלים בצורתם – "כלי כסף וכלי זהב", "כלי חרש", "כלי שרת". בכל מקום ניכר שכלי הוא מציאות שנעשית בידיים, מתוך מחשבה ותבונה, לא דבר שנעשה בקל. התורה הקדושה מתאר בפרטות איך היו בונים כלי שרת, כיצד היו טורחים בידים עד שנעשה כלי הראוי.

כהיום נשתנתה כל המציאות. אין עוד כמעט בעל מלאכה יושב ובורא כלי בידיו. כלים נעשים במכונות עצומות, בפסי ייצור. אלפים ורבבות כלים נעשים בכל יום, וכולם שווים זה לזה, בלי חותם אישי ובלי רגש של ייחוד. אדם קונה כוס או סכין, ואין לו שום ידיעה מי יצר אותה, ואין הבדל בין זו לאלפי כוסות וסכינים אחרות.

ובזה יש שינוי עצום בחיי האדם. כי בעבר כלי היה מורה על קשר שבין יוצר לכלי, ובין בעל הכלי אל מי שעשהו. היו מדברים על "כלי פלוני" מעשה ידיו של אומן פלוני, ומזכירים בזה שמו. היום אין שמות ואין סיפורים. הכלים אינם נושאים פנים, אינם נושאים ייחוד.

ובכל זאת, יתרון אחד יש ביצירה של ימינו – השפע. בעבר כלי היה מצוי במיעוט, והיה צורך להמתין ימים ושבועות עד שיכינו אותו. היום כל כלי

זמין ומוכן, ואדם יכול להשיגו בקלות. בכך נפתח פתח חדש לאדם, אך מנגד נסגר הפתח של הקשר האישי והחיות שבכלי.

בימי קדם היה מורגש תמיד כח הפועל בנפעל. כל כלי היה נושא עליו חותם יוצרו, וכל המשתמש בו היה מרגיש את האומן שמאחוריו. אדם היה יושב אל השולחן, והיה לו טעם מיוחד בעצם הידיעה שזה מעשה ידי נגר פלוני. היה שותה מן הכוס, וזוכר שזה יצירת קדר מסוים, שנעשה במחשבה וביד אומן. ההנאה מן הכלי לא הייתה רק מצד שימושו, אלא גם מצד הייחוד והידיעה שבאומן.

פרק שני – קנין הכלים

קנין הכלים בימי קדם היה ענין גדול. כלי לא היה דבר זול ולא דבר מצוי, אלא דבר חשוב שנקנה מתוך חשבון רב. אדם שהיה צריך כלי חדש היה מחשב ימים ושבועות אם כדאי לו להוציא עליו ממון, כי כל כלי היה יקר מאוד. לא היה מצוי כלל מצב שאדם נכנס לשוק ויצא עם כמה כלים בבת אחת. רוב בני אדם הסתפקו במעט הכלים שהיו להם, ורק בעת הצורך הגדול קנו כלי חדש.

כלי כזה שנקנה היה נכנס לבית כבן בית. היו מתייחסים אליו בכבוד, יודעים לשמור עליו היטב, ולא היה עולה על הדעת לזרוק כלי ולהשליכו. כל קנין כלי היה כעין קנין חיים, ואדם היה קושר עצמו עמו. על כן מצינו בהרבה דינים בתורה ובחז"ל שהכלי נחשב רכוש יקר, ומוכר דבריו או משכן כליו היה זה צעד קשה.

ועל כן תיקנו חכמים לברך *שהחיינו* על קניית כלים חדשים, כדאיתא בגמרא (ברכות נח ע"ב) ובשולחן ערוך (או"ח רכ"ג). הברכה נאמרת על השמחה שיש לאדם בקניית דבר חשוב חדש. בימי קדם, כאשר אדם היה זוכה לכלי חדש, הייתה זו שמחה ממשית, שמחה של התחדשות בחייו, כי כלי חדש היה

מתווסף לרכושו הדל ומוסיף לו נוחות ותענוג. כלי לא היה דבר של מה בכך, אלא אירוע שיש בו חידוש ושמחה עד שצריך להודות עליו להקב"ה.

במשך הדורות נחלשה מציאות זו. כלים נעשו מצויים יותר, והחלו להימכר גם לסוחרים ולסרסורים שהביאום ממקומות אחרים. מ"מ עדיין היו נחשבים יקרים, ואדם היה נזהר מאוד בקניינם.

אבל בדורות האחרונים נשתנה הדבר לגמרי. כלי נעשה זול ונפוץ כל כך, עד שאין מחשבים כמעט כלל בקנייתו. אדם נכנס לחנות ורוכש עשרה כלים במכה אחת, ולא עולה על דעתו שאי פעם יצטרך לשמרם היטב או לחשוב על מחירם. החברות הגדולות מייצרות כמויות עצומות, והכלי נעשה סחורה פשוטה, וכמעט חינמית. וממילא נתמעט גם המקום לברכת *שהחיינו*. מי מרגיש היום שמחה על קניית כוס או צלחת? רק על כלי יקר מיוחד או בגד חשוב עוד יש מקום להרגיש שמחה ולברך.

דבר זה הביא לשינוי פנימי עמוק. בעבר היה הקנין יוצר קשר בין האדם לבין הכלי – אדם ידע כמה עלה לו, כמה עמל על קנייתו, וממילא ידע לשמור עליו. היום כמעט שאין קשר כזה. הקנין קל, הכלי זול, ואם נשבר או נאבד – מיד יבוא אחר במקומו.

ומכאן נשתנו גם דינים רבים בהשבת אבידה, כדברינו בפרק הראשון. בעבר רוב הכלים היו יקרים ובעלי סימנים, ולכן היה להם דין ברור להשיבם. היום רבים מן הכלים זולים ואין להם סימן, ובעליהם מתייאשים מהם מיד. נמצא שכל עצם קנין הכלי נשתנה, והפך מקנין חיים רציני אל קנין קל וזמני.

וזה גופא מגלה איך נשתנה העולם. הכלי חדל להיות חפץ חשוב ויקר, ונהיה חפץ זמני ומתחלף. במקום יחס של קנין פנימי – נעשה יחס של קניה־ומכירה סתמית. העולם התמלא כלים, אבל עם זה נתמעט הקשר והכבוד לכל כלי וכלי, ואפילו שמחת הקנין והברכה עליו הלכה ונחלשה.

פרק שלישי – תיקון הכלים

אחד הדברים המיוחדים במציאות החיים של דורות קודמים היה ענין התיקון. כלי שהיה נשבר – לא השליכוהו, אלא תיכף חיפשו דרך לתקנו. לא היה בית שלא ניכר בו סימני תיקונים, לא היה שוק שלא נמכרו בו כלים משומשים שתוקנו וחזרו לשימוש. עצם החידוש הזה מורה עד כמה הכלי היה חשוב בעיני בני אדם.

כשלומדים הלכות שבת בעניני *בונה* ו*מכה בפטיש* מרגישים את זה. ספסל שנשמטה רגלו. דלת שנפל מצירו. פטפט שנשמטה מתחת התנור – הכל היה מתוקן בידיים.

במשנה (כלים פכ"ה) נזכרו דינים על כלי שניקב מעט, שאף על פי שנעשה חסר, לא השליכוהו, אלא שינו את שימושו: מתחילה השתמשו בו לזיתים, וכשניקב השתמשו בו לרימונים, עד שגם זה שוב לא יצלח. הרי שהיה מושג ברור של הדרגה ושל שימוש בכלי עד תומו.

ובכלל היה שוק של כלים ישנים. עמדו ומכרו כלים שתוקנו במקצת, חיברו להם אוזן חדשה, סתמו נקב בטיט, תקנו את הציר של הדלת, חיזקו את רגל הספסל. והיה ידוע לכל שהשוק מלא כלי תיקון. בזה ניכרת חיות אחרת: כלי לא היה דבר חולף, אלא דבר שחי עם בעליו, מתקן אותו שוב ושוב, ומחדש לו חיים.

גם בעניני בגדים ונעליים היה כן. דור הקודם עוד זוכר מציאות פשוטה של חייטים שתיקנו בגדים, וסנדלרים שתיקנו נעליים. היה זה חלק חיוני של חיי היום יום. כל ילד ידע ללכת לסנדלר או לחייט, ולהחזיר בגד קרוע או נעל קרועה אל חיי שימושם.

אבל כהיום כמעט ונעלם הדבר. כל כלי שנשבר מושלך מיד לאשפה. אין כמעט מושג של תיקון, כי הכלים זולים כל כך עד שאין שווה לתקנם. גם

בעניני בגדים ונעליים – הדור הקודם עוד שמר מעט על תיקונים, אבל כהיום גם זה הלך ונשתכח. העולם התמלא כלים, וריבוי הכלים הפך את התיקון למיותר.

ובזה נשתנה לא רק חיי הכלים, אלא גם רגש האדם. כי בעבר למד האדם שהכלי נשבר וניתן לתקנו, שגם כשהוא חסר אפשר להחזיר לו חיות, לתת לו תיקון, לתת לו שימוש חדש. כהיום נשרש בלב האדם שמאחר שנשבר – תיכף נזרק, אין מקום לתיקון. והרי זה משל על כל החיים: אדם שלא למד לתקן – יזרוק כל דבר שנשבר, ויאבד גם את כוח התקון בנפשו.

ובכלל אין כמעט מלאכה בבית כהיום. אם נביט נאמנה, איזה מלאכה עושה אדם בידיו בתוך ביתו? אולי פעם בשבוע יניח נורה לתוך השקע, או ידביק מתלה קטן בקיר, או יניח מזגן בחלון. בסוכות יבנה סוכה – וגם זה פעמים רבות בעזרת כלים מוכנים. מעבר לזה – כמעט לא נשאר מלאכה. כל הבית חי על כלים ומוצרים מוכנים מן החוץ.

בימים עברו לא כך היה. הבית היה מלא עבודה ותיקונים, האיש בכלי הבית והאשה בבגדים. האשה הייתה עסוקה יומם ולילה בתיקון בגדים, החלפת הצדדים, תיקון מן הגדול להקטן ומן הקטן לגדול. כל בגד היה עובר כמה וכמה שלבים של תיקון והתאמה. גם בעניני מאכל – האשה הייתה לשה ואופה ומבשלת, וזה היה עיקר יומה. כהיום נחלשה מלאכה זו, ורוב הדברים באים מוכנים מן השוק.

כל זה מביא אותנו להכיר: בבית כהיום כמעט שאין מלאכה. כל דבר בא מבחוץ. והדבר גורם שגם בעניני הלכה, כל ההסתכלות על מלאכה נשתנתה. השאלות בהלכות שבת מסתובבות על – פתיחת קופסאות, קריעת אריזות, וכדומה – אין עוד מלאכת יצירה ממשית בבית.

הדור הקודם ידע היטב מהי מלאכה, כי חי במלאכה, כל יום היה מלא תיקונים ויצירה. אבל כהיום האדם כמעט אינו נוגע במלאכה, והכל בעיניו רק שימוש קל ולא יצירה.

נמצא כל עיקר מציאות התיקונים והמלאכות, שהייתה חלק יסודי של חיי האדם והוזכרה בהרבה הלכות שבת וכלים, נעלמה מדורנו. השינוי הזה מראה ביותר איך נשתנה העולם – מן עמל של תיקון ויצירה אל עולם של השלכה, קניה, והיעדר מלאכה.

פרק רביעי – ריבוי הכלים

אחד השינויים הגדולים ביותר שבאו לעולם הוא ריבוי הכלים. בימי קדם לא היו לאדם אלא כלים מועטים. לכל בית היה סכין אחד, קדרה אחת, שולחן אחד, מיטה אחת, מנורה אחת. היו חוסכים ומשתמשים בהם בזהירות, ואפילו אם היו צריכים כלי נוסף, פעמים רבות ויתרו והסתפקו במועט. כלי היה דבר נדיר, יקר, ונמדד במנין.

עם הדורות התחילו להתרבות הכלים מעט מעט. הדורות שלפנינו עוד זוכרים היטב מציאות שהיו שומרים קופסאות שנשארו מן ה"טונו פיש" או מן הביסקוויטים. כל קופסה ריקה נחשבה כמציאה, כי היה בה שימוש נוסף. השתמשו בה לשמור סוכר, אורז, קמח, כפתורים או מסמרים.

גם קנקני זכוכית או פלסטיק שנשארו – שמרו עליהם היטב והחזירום לשימוש פעמים רבות. אדם לא עלה על דעתו לזרוק כלי ראוי לשימוש, כי כל כלי היה חשוב.

עוד מציאות ידועה – אם קיבלו מאכל במתנה בתוך כלי נאה, שמרו על הכלי לימים אחרים, כדי לשלוח בו מתנה לאדם אחר. הכלי היה עובר מראשון לשני, וכל פעם התחדש בו רגש, כי כלי היה דבר נשמר. בדור ההוא החנויות לא היו פתוחות תמיד, ולא היה מצוי כל כך להשיג כלי חדש כרצונך. על כן מה שהיה בידם – שמרו.

אבל כהיום נשתנה הכל לגמרי. אין כמעט מי ששומר קופסאות או קנקנים. הכל נזרק מיד, כי כשיזדקק – יקנה חדש. החנויות פתוחות יומם ולילה,

ובכל פינה נשפכים כלים בלי גבול. יש כלים חד־פעמיים ויש כלים טובים, כל מה שאדם רוצה וחולם נמצא מוכן לפניו. השפע גופא גורם שהאדם אינו שומר דבר, כי הכל מצוי וזול.

וזהו מהלך כל הדורות. מתחילה – כלי היה נדיר ויקר, וכל מה שהיה ביד נשמר מכל משמר. אחר כך – התחילו להרבות מעט, ועדיין שמרו על כל דבר שהיה מצוי. בדור הקודם – שמרו קופסאות, קנקנים, כל כלי שנשאר. ובדורנו – כמעט אין שומרים כלל, הכל זורקים, כי הכל נעשה זול כל כך.

והשינוי אינו רק בריבוי הכלים, אלא גם בזילותם. כל דור הוסיף כלים, וכל דור ירד ערכם. בדור ראשון – כלי אחד היה כאוצר. בדור שני – כלי נשמר ונתכבד. בדור שלישי – כלי עוד נשמר לשימוש חוזר. ובדורנו – הכלי נעשה דבר זמני, חד־פעמי, חסר ערך.

נמצא שריבוי הכלים הוא לא רק ברכה של שפע, אלא גם שינוי גדול בהרגשת האדם. בעבר כלי היה מציאות חיה, נשמרת, מתוקנת. היום כלי נעשה חפץ חולף, נזרק מיד, ואין בו ערך פנימי. בזה ניכר היטב איך נשתנה העולם: מרצינות וחיסכון – אל שפע ורפיון, מיחס של שמירה ותיקון – אל עולם של השלכה וקניה בקלות, עד שאין הכלי נושא עליו שום יקר ושום קשר.

פרק חמישי – התפשטות הכלים בעולם

אחד היסודות של עולם הכלים בימי קדם היה שכל כלי נקשר אל המקום שממנו יצא. לא היה כלי "סתם", אלא כל כלי נשא עמו חותם של מקום, תרבות ואומנות. מי שראה כלי – ידע תיכף מהיכן בא. כלי לא היה רק חפץ לשימוש, אלא גם זכרון חי של עיר ושל אומה.

כך במצרים – נודעו בחכמת הפשתן, וכלי פשתן ממצרים היו מבוקשים בכל הארצות. בבבל – עיקר מלאכתם בכלי חרס, תנורים וקדירות, וכל בית

הכיר במלאכת בבל. בצידון – הופיעה אומנות הזכוכית, עדינות ונוי שלא נודעו במקומות אחרים, וגם המטבעות שנעשו שם נודעו באומנותם. יוון – עיבוד מתכות, כסף, נחושת וזהב, והיו מומחים ליציקות עדינות. פרס – תכשיטים ומרגליות. ארצות ערב – כלי עור ונודות. וכל מקום היה ניכר במלאכתו.

הדבר נמשך דורות רבים. גם בימי הביניים היה לכל מדינה ולכל עיר יחוד במלאכתה. ספרד וצרפת – עיבוד עור וכלי ברזל. איטליה – כלי זכוכית ונחושת. אשכנז – כלי עץ וכלי בית. פולין וליטא – פשתן ואריגה. כל מקום וכליו, כל עיר וחכמתה.

בימינו לא נעלם הדבר לגמרי. עדיין יודעים הכל: סין – מרכז גדול לתעשיות זולות וקלות; שוויץ – שעונים; גרמניה – מכונות; יפן – אלקטרוניקה; הודו – טקסטיל; איטליה – עור. יש לכל מקום עדיין שמו ויחודו.

אבל השינוי הוא בזה, שכבר אין החפץ ניכר במבטו הפשוט. אין אדם נוטל כלי ואומר: זה חכמת צידון, זה מעשה מצרים, לא מורגש עליו תרבות המקום שממנו יצא. הכלי נראה ככל הכלים, ורק על פי התווית הקרה, "Made in China", "Made in India", יודעים מנין יצא.

פעם היה החותם חלק מהכלי – צורתו, צבעו, עיבודו. היום החותם חיצוני, מודפס באריזה. פעם קניית כלי הייתה גם קניית סיפור – עיר של אומנים, מסורת של דורות. היום הקניה היא קניה של חפץ בלבד, חסר סיפור, חסר פנים.

וזה שינוי גדול: מן עולם של כלים עם שורש, עם שם, עם יחוד – אל עולם של כלים זהים, כלל־עולמיים. אמנם יש עדיין זהות כללית, אבל החפץ עצמו חדל מלהיות נושא תרבות ומסורת, ונעשה תוצרת של שוק עולמי אחד. וזהו אחד מן הדברים שנשתנה העולם: הכלי שהיה פעם עדות למקום, לעיר – נעשה היום עדות למפעל בלבד.

פרק שישי – יחס האדם אל כליו

בימי קדם היה יחס האדם אל כליו יחס פנימי ממש. כל כלי היה יקר בעיניו, לא רק מפני מחירו אלא מפני שהיה קשור אליו ברגש. כלי היה מצטרף אל חיי הבית כבן בית. אדם היה זוכר מי האומן שעשאו, איך נקנה, באיזה מעמד נכנס אל הבית, ומה עבר עליו במשך השנים. כל כלי היה נושא עליו סיפור, ולפעמים גם מסורת משפחתית – כלי כסף או כלי זהב שעברו מאב לבן, מקטנים לגדולים, ונעשו סמל להמשכיות.

גם כלים פשוטים יותר – היו נחשבים כחלק מן החיים. כלי חרס שהחזיקו בו מים שנים רבות, שולחן עץ שעליו ישבו דורות, מנורה שהאירה בלילות – כל אלו היו מתמלאים בחיות ורגש. אפילו שברי כלים היו נחשבים, כפי שמצינו בחז"ל על שימושי שברי כלים, כי גם השבר היה נושא עמו משהו מן החיים.

הסיבה לכך פשוטה – טבע האדם הוא שבכל דבר שהוא משקיע בו מחייו, מכוחו ומנפשו, הדבר הזה נקשר אליו. ילדיו של אדם – עצם ההשקעה בהם יוצרת את הקשר, ולכן מי שאינו מגדל את ילדיו לא עלינו – נעקר ממנו גם הקשר. ההשקעה מולידה קשר. כך היה גם בכלים: בימים עברו, כאשר ההשקעה בכלי הייתה מרובה – בבחירה, בקניין, בהבאתו אל הבית, בתיקוניו החוזרים, בשימוש יום אחר יום – ממילא נקשר האדם אליו קשר פנימי.

וזה ניכר גם במציאות ימינו. רואים כמה אדם נקשר אל הסלפון שלו או אל המחשב האישי שלו, מפני שהשקיע בהם זמן, מחשבה, הרגל. אשה נקשרת לכלי הבישול שלה, מפני שעבדה בהם ונתנה בהם חלק מנפשה.

יש אנשים המתקשים להיפרד מכלי מסוים, אפילו ישן ונושן, מפני שהשקיעו בו. מכיר אני אדם שרכבו ישן מאוד, והוא הולך שוב ושוב

ל"מקעניג" לתקנו, ומרגיש קשור אליו בקשר נפשי. אחרים אולי צוחקים על התקשרות זו, אך הוא מרגיש קשר אמיתי, כי כך טבע האדם – מה שמשקיע בו, אליו נקשר.

וזה מראה היטב את ההבדל הגדול שבין העבר להיום. בימים עברו כל כלי וכלי היה פרי השקעה גדולה – קניה לאחר חשבון, שמירה, תיקון, שימושים רבים – וממילא היה קשר עמוק בינו לבין בעליו. כהיום רוב הכלים זולים ונפוצים, באים בקלות ובלא השקעה, ונזרקים מיד אם נשברו. הקשר נחלש, ואדם כמעט שאינו נקשר לכליו.

נמצא שהבנת יחס האדם אל כליו מבהירה לנו את כל ההשתלשלות. מה שהיה בעבר קשר נפשי חי ונושא סיפור – נעשה היום קשר רופף וזמני. ומה שעדיין נשאר ממנו, כגון קשר אל כלי טכנולוגי או אל רכב שאדם מטפל בו שוב ושוב, רק מוכיח את הכלל: ההשקעה מולידה קשר. וכשאין השקעה – אין קשר. זהו אחד השינויים היסודיים שבין הדורות, והוא מפתח להבנת ההיסטוריה של הכלים ויחס האדם אליהם.

פרק שביעי – כלי מצוה וכלי קדושה

בימי קדם נראו 'כלי הקודש' כמלאכת יד של אומן. בגביע הקידוש של כסף או זהב היה ניכר מעשה הצורף, חריטות דקות, צורה מיוחדת לכל גביע. גם בכלי חרס או עץ פשוטים היה ניכר חותם האדם שעשאם. לא היה בית בלי נר שבת שנעשה בידי חרש, או בלי כוס יין שנקנה בקושי רב.

בסוכות היו נוטלים לולב ואתרוג ושומרים אותם בקופסה פשוטה מעץ או חרס. ספר תורה היה נכתב ביד סופר אומן, כל אות נכתבה בקדושה, והיה מונח במארז עץ פשוט, לפעמים מכוסה בבד ארוג ביד. כלים אלו היו נדירים ויקרים, נשמרו ביראת כבוד, והיו משמשים מדור לדור.

בבית הכנסת היה ניכר הדבר עוד יותר. מנורת שמן גדולה עשויה נחושת, פמוטות של ברזל, כוסות זכוכית צבעוניות לנרות תמיד, שנעשו בידי ה'שמידער' בעיר. הפרוכת לארון הקודש ארגה אשה ההיא, המענטילע על הספר תורה, המפה על הבימה, היה בזה קשר של קדושה.

כהיום נשתנה הדבר מאוד. גביעי קידוש נמכרים בהמונים, יפים ונוצצים, וכולם דומים זה לזה. כמעט אין חותם אומן אלא חותם מכונה. מזוזות נמכרות במאות צורות וגדלים, מבית פלסטיק פשוט עד כסף יקר, והכל נעשה מסחרי. ספר תורה עדיין נכתב ביד, אך ארונות הקודש נעשו מפוארים מאוד, מלאי קישוטים שנעשו במכונות. מנורות שבת נעשו מציאות קבועה בכל בית, אך פעמים רבות הן מיוצרות בפסי יצור זהים.

דבר זה ניכר גם במתנות לחתן וכלה. בדורות עברו היו מנורה אחת או גביע אחד יקר נכנסים אל הבית ונעשים בו חפץ חשוב ונשמר מדור לדור. היום קונים וקונים – מנורות, גביעים, תכשיטי כלה, כלי כסף – אך חסר הערך הפנימי שהיה פעם. הכלים נראים כאילו הם שווים זה לזה, כל חתן וכלה מקבלים בערך אותה מנורה, אותו גביע. לא נשאר כמעט ההרגשה של יחודיות, של חפץ נדיר. הכל שפע, אך חסר החום והיחוד שהיו בימים עברו.

גם כהיום, אף שהכלים שווים ומכאניים, יש בהם קדושה. גביע הקידוש, גם אם נקנה כמו כולם, נשמר במקום מיוחד. נרות שבת וחנוכה, יש בהם חשיבות גדול. ספר תורה, גם אם ארון הקודש נעשה במפעל, עומד במרכז בית הכנסת בהדרת כבוד.

אבל כיון שנשתנו בצורתם – ממלאכת אומן יחודית לייצור המוני – יש בזה הרגש אחר. אם פעם הכלי עצמו היה סיפור ומורשת, היום ירדה הרבה מערכה החיצוני, מהכבוד החיצוני שיש ליתן לכלי קודש.

פרק שמיני – יוקר הספרים

בימי קדם היה 'ספר' חפץ יקר ונדיר מאוד, ממש "אחד בעיר ושניים במשפחה". כל ספר נכתב ביד על גווילים או קלף, וכל דף ודף דרש שעות של עבודה מדויקת. סופר מומחה היה מסוגל להעתיק רק שנים־שלושה ספרים בשנה, וגם זה בעמל רב. והקלף עצמו היה יקר – עור של בהמות רבות נדרש כדי להוציא חיבור אחד.

לא היה אצלם המושג של "אוצר ספרים", לא מבעיה אצל יחידים, אלא אפילו הקהילות הסתפקו בספרים בודדים, תלמידי החכמים חיו על השאלות ספרים זה מזה. אחד החזיק חיבור של רשב״א, והשני חיבור של ר״ן, כל הלימוד היה בנוי על השאלה וחזרה. גם בבית מדרש גדול – היו עשרות ספרים לכל היותר.

בימים עברו, חתן וכלה לא חלמו לקבל מתנה "כל הש״ס". מתנה של כרך אחד – נחשבה לאוצר יקר, ושימחה גדולה הייתה בכניסת ספר יחיד לבית חדש. רוב המשפחות חיו על שותפות – זה לוה את הספר מזה, וזה החזיר באחר. הספר לא היה רכוש פרטי, אלא רכוש משותף לציבור כולו.

יש מנזרים קדומים שבספריותיהם נמצאו לכל היותר כמה מאות ספרים – שלוש מאות, חמש מאות, לפעמים אלף. וזה היה נחשב לעושר עצום. היום כל ישיבה בינונית מחזיקה יותר מזה, וכל ספריה ציבורית קטנה עולה פי כמה על אוצרות שלמים של ימי הביניים.

בפוסקים יש דיון האם מותר להשתמש בספר של חבירו בלא רשות, כדי ללמוד בו. ופסקו שמותר מטעם: *ניחא ליה לאינש למעבד מצוה בממוניה*, נוח לאדם שתיעשה מצוה בממונו. דין זה נאמר בתקופה שכל חיי הלימוד היו מושתתים על השאלה זה מזה. בלא השאלה – לא היה לימוד.

מסתמא גם בימינו שייך היתר זה, עדיין אדם שמח שמצוה נעשית בממונו, אבל עיקר הדין יצא מתוך מציאות חיה של דור שבו ספר היה חפץ נדיר, וההשאלה הייתה הדרך היחידה.

ידוע דמהפכת הדפוס במאה הט״ו שינתה הרבה מצב הספרים, ספרים החלו להתפשט יותר. אבל עדיין, מאות שנים אחר כך, ספר נחשב דבר שיש לקנותו בממון רב. ואפילו בדור שקודם המלחמה, ספרים היה סמל של עשירות, רק עשירים היה להם את היכולת לזה.

כהיום בדורות האחרונים – עם הדפוס הזול, ולאחר מכן עם הדיגיטל – ירד ערך הספר עד שנעשה מצוי בכל בית.

המעבר הזה מראה לנו את עומק השינוי: –פעם ספר היה חפץ נדיר, שמור, מושאל מיד ליד, חפץ שאין לו תחליף. –היום ספרים מצויים בלי גבול, עד שאין כמעט הרגשה של ערך מיוחד.

ספרים הם עדות מיוחדת לשינוי הדורות: מכלי יקר שאין להשיג אלא במאמץ עצום – לכלי פשוט ונפוץ, זמין לכל אחד בכל עת.

פרק תשיעי – מלאכת הבית, אז והיום

בימי קדם חיי האדם היו מלאים מלאכה. כל סדר ל״ט מלאכות שבת לא היה כתוב רק בספר, אלא היה מציאות חיים יומיומית. זה עסק בשדה, וזה בבית. הבעל יצא בבוקר לשדה לעסוק בסידורא דפת – לזרוע, לחרוש, לקצור, לטחון, ללוש ולאפות. כל מאכל שהיה מונח על השולחן עבר דרך ידיו ועמלו.

בבית הייתה האשה עסוקה ימים ולילות בצמר ובפשתן. טוות חוטים, ארגה בדים, תפרה בגדים. גם תיקון עורות היה מצוי, שהכינו מהם נעליים, רצועות, חפצים לבית. וכך גם בנין ומכה בפטיש – הרבה כלים נעשו

בידיים, כלי חרס, כלי עץ, כלי ברזל. ואם קנו כלים חדשים אצל אומנים – הישנים תוקנו בידיהם. כאן דחפו בורג, כאן סתמו נקב, כאן חיזקו ידית, כל הבית היה מלא תיקונים. כל היום כולו עבר בין מלאכה למלאכה, תיקון אחר תיקון.

כהיום – כמעט ואין מלאכה בבית. מה נשאר לאדם לעשות בידיו? אולי פעם בשבוע יחליף נורה, אולי ידביק מתלה, אולי יניח מזגן בתוך חלון, ובסוכות יבנה סוכה. מלבד זה – כמעט שלא. הבית כולו חי על כלים ומוצרים מוכנים מבחוץ.

בעבר לא כך היה. כל הזמן היו עסוקים במלאכות ובתיקונים. האשה תיקנה בגדים בלי סוף, החליפה צדדים, הקטינה והגדילה, שינתה והתאימה. כהיום אין זה מצוי כלל. אין מי שתופר ומתקן, הכול נזרק ונקנה מחדש. גם בבישול ואפיה – פעם הייתה זו עיקר מלאכת הבית, וכהיום נחלש הדבר מאוד, מחמת שפע המאכלים המוכנים לקניה.

ממילא השתנה כל עצם המבט על הלכות שבת. בעבר כל שאלה נגעה למלאכה ממש, יצירה ותיקון. כהיום רוב השאלות אינן אלא על שימושים קטנים: פתיחת קופסאות שימורים, שקים, בקבוקי שתיה. האם זה מלאכה או שימוש?

בצד אחד יש שצועקים "גוואלד – זהו תיקון כלי, יש להזהר". אבל מצד שני – יש אומרים הרי רחוקים אנו כל כך מן המלאכה, כל מה שאנו עושים בבית אינו אלא שימוש קל, אם היה בזה מלאכה רציני – כבר היו החברות הגדולות מכינות זאת בשלמות, שהלקוח יקבלו בלי שיצטרך לתקן כל, כמו כל דבר של הדור הזה שמכינים הכל בחוץ אצל הקומפניס בשלמות הגמור, עד שהאדם בביתו לא יצטרך לעשות כלום.

ואם השאירו את הדבר להאדם בביתו, בטח אין בזה משום מלאכה אמיתי, מלאכת מחשבת. על כל פנים סתם בני אדם לא רואים בזה משום 'מלאכת מחשבת'. פעם אמרתי ד'מלאכת מחשבת' צריך גם גוי להרגיש, זה צריך

להיות הרגש פשוט דזה מלאכה חשובה, חשובה אצל כולם, ומסתבר שפתיחת שקים ובקבוקי שתיה, לא נחשב אצל הגוי כמלאכת מחשבת.

ובאמת זה טבעו של הדור. אפילו לקלוף פירות אין עוד צורך, את הכל יכינו לך בחוץ, אתה יכול ליקח כל הפירות השכיחים, מוכן וקלוף מן השוק. קח לדוגמה אגוזים, ערמונים, שקדים – הכול נמכר קלוף, אין יכולים עוד ליקח עם קליפות. כל מה שיכולים, כל כמה שיכולים, מכינים לך בחוץ.

אם כן, מסתבר מאוד לדון ברוב שאלות הדור בדרך קולא, שהרי מלאכה נמדדת לפי צורת המלאכה שבדור, ואם כל המלאכות מכינים בחוץ, בבית כמעט שאין משאירים מלאכה, אז מסתבר דהדברים קטנים שהשאירו על האדם לגמור בבית בעצמו, דאין זה בגדר מלאכה.

כבר נתבאר בדברי גדולי האחרונים, בקובץ שיעורים ובחזון איש, שכל דור נמדד במלאכתו לפי 'דרך המלאכה'. כהיום אם יחרוש אדם בשוורים יהיה זה בגדר שינוי, ולעומת זאת חורש בטרקטור נחשב חורש דאורייתא. נמצא שכל דור מגדיר מלאכה לפי דרכו.

כך גם בבית: בימים עברו היה כל הבית מלא מלאכה, והכול נכנס לגדר מלאכת שבת. כהיום – הבית כמעט ריק ממלאכה, ורוב מה שנשאר בידינו אינו אלא שימוש בעלמא. ועל כן מסתבר יותר להקל בשאלות ובספיקות, ולא לראות בכל שימוש קל גדר מלאכה ממש. בטח אם יש לנו מלאכה ברורה כבישול וכדומה, אין זה שום שאלה, אבל דברים שיש ספיקות אם זה בגדר שימוש, יש ליקח משהו הקו יותר להקל מלהחמיר.

על כל פנים לענינינו מצינו בזה ציור ברור איך נשתנה העולם. מן דור שכל ימיו עברו במלאכות ובתיקונים – אל דור שהכול בא מוכן מבחוץ. השינוי הזה אינו רק בצורת החיים, אלא גם בעצם ההבנה מהי מלאכה, ואיך נמדדת היא בדורנו.

פרק עשירי – בגבורה ואומנות, החיבור בכלים

אחד הלשונות שחוזרים הרבה בהלכות בונה בשבת הוא לשון *בגבורה ואומנות*. הפוסקים (סימנים שי"ג–שי"ד) מנו דרגות שונות של חיבור ובנין בכלימן: יש חיבור רפוי, יש הידוק, ויש דחיקה חזקה הנקראת *בגבורה ואומנות*. כל הדרגות הללו לא נאמרו בתור לשון מופשטת, אלא בתור ציור של מציאות חיה שהייתה מצויה בכל בית ובכל כלי.

בימי קדם רוב הכלים לא נעשו כיחידה אחת. ראשי ברזל היו מוכנסים לידיות של עץ, קנים הותקנו בתוך בית אחיזה, חלקי עץ התחברו במסמרים או ביתדות. לא היה כמעט כלי שהיה יצוק שלם. ממילא היו מכירים היטב דרגות שונות של חיבור. כלי שהיה חיבורו רפוי – כל אדם ידע שלא יאריך ימים. כלי שהיה מהודק – היה עומד לזמן מה, אך לא לנצח. וכלי שחובר *בגבורה ואומנות* –הכניסו אותו בעוצמה, דחקו היטב, שמו טריזים – זה כבר היה כלי חזק שיכול להחזיק זמן רב.

על כן כאשר התורה ציירה "ונשל הברזל מן העץ" (דברים י"ט, ה), כל אדם הבין שמדובר במציאות מצויה. ברזל הגרזן היה מחובר לידית, ובשעת שימוש – השתחרר ועף. החיבור לא היה תמיד בגבורה ואומנות, אלא לפעמים רק מהודק מעט. זהו ציור פשוט של כליו של אדם, שמכוחו למדנו הלכות רבות.

אבל בדורותינו, מציאות זו כמעט ואיננה. רוב הכלים נעשים בפסי ייצור שלמים, כלי מתכת שנוצק כולו יחד, כלי פלסטיק יצוק, כלי חשמל סגור. אין אצלנו כמעט "חצי חיבור". או שהכלי יצוק ושלם, ואין דרך כלל להפריד חלקיו, או שהוא מתפרק לגמרי. הדרגות של רפוי, הידוק, בגבורה ואומנות – נעשו לשון בספרים בלי ציור מקביל בעולמנו.

וזה מראה שינוי עצום. בעבר כל בית היה מלא כלים שמורכבים מחלקים – קת וראש, ידית וציר, יתד וברזל. כל אחד ידע מה פירוש הידוק, ומה פירוש

בגבורה ואומנות. היום – הכול בשלמות, אין כמעט מציאות של רפוי והידוק.

ובזה רואים איך נשתנה העולם: מן עולם של דרגות חיבור, שבו כל כלי היה זקוק תמיד לבדיקה ותיקון, לעולם של כלי שלם, שאין בו חצי ולא דרגות, אלא או שהוא מושלם או שהוא מקולקל.

פרק אחד עשר – שברי כלים

כיסוי וסמיכה עם חרסים

בימי קדם לא היה כמעט כלי עם מכסה מיוחד שנעשה בשבילו. כלי היה כלי, וכשנצרך כיסוי – חיפשו שבר, לוח, חרס או פיסת עץ. המשנה (שבת קכ״ג, כלים פי״ז) מזכירה הרבה פעמים את השימוש ב**גיסטרא** –שברי כלים ששימשו לכסות או לסמוך חבית או סיר. היה זה ציור פשוט של הבית: חבית יין או שמן עומדת, ומן הצד תחובה שבר חרס לסומכה.

גם במטבח העתיק – הקדרה על האש כוסתה בשבר חרס. אם נשבר כלי – לא השליכוהו, כי ידעו שעוד יועיל לכסות סיר או קדרה. נשים החזיקו תמיד כמה שברי כלים לפועל זה.

לעומת זאת, בדורנו כל כלי יוצא עם מכסה מתאים. קופסאות פלסטיק, סירים, בקבוקים – לכל אחד מכסהו המדויק, עשוי באותה מכונה, מתאים בדיוק לאותו כלי. כשנשבר המכסה – בדרך כלל זורקים את כל הכלי, כי כבר אין שימוש בלאו הכי.

וזה הבדל עמוק: פעם כל כיסוי היה מאליו, מהשברים. היום כל כיסוי בא מתחילה עם הכלי, נמדד ומדוד בדיוק, חלק בלתי נפרד של המוצר.

בבית קדום אדם לא חיפשו שלמות – כלי יכול להיות מכוסה בשבר, וזה היה מספיק. היום אדם מבקש שלמות – מכסה חייב להיות חלק מן הכלי, מתאים בדיוק, אחרת נחשב כלא ראוי.

כתיבה על חרס

אחד השימושים הנפוצים ביותר לשברי כלים בימי קדם היה הכתיבה עליהם. כשכלי חרס נשבר, חלקיו שימשו לא רק לכיסוי או להחזיק דבר, אלא גם כעין נייר לכתיבה. חתיכות אלו נקראו בלשון חז״ל ובספרי חכמי האומות **אוסטרקון** –חרס כתוב.

כיון שנייר היה דבר נדיר ויקר, והקלף לא היה מצוי לכל שימוש, כל מי שנצרך לכתוב חשבון, רשימה או מכתב קצר – נטל חתיכת חרס וכתב עליה. כל שבר חרס נעשה משטח כתיבה נוח, מפני שהיה חלק, יבש, ונשמר ימים רבים. בזה שברי הכלים זכו לחיים חדשים – משימושם ככלי חרס נעשו לשימוש אחר, כמשטחי כתיבה.

אלפי חרסים כאלו נמצאו בחפירות ארץ ישראל וארצות הסמוכות. עליהם נכתבו רשימות חובות, שמות אנשים, פקודות מהצבא, תיעוד מסים, אפילו מכתבים אישיים. חלקם מתוארכים לבית ראשון, חלקם לבית שני, וכל אחד מהם מגלה חיים פשוטים של יום־יום. במקום שבו אנו רגילים לדף נייר, הם לקחו גיסטרא של כלי שבור, ומילאו עליו את צרכיהם.

גם במשנה ובתלמוד נזכרו הרבה השימושים הללו, כדבר מובן מאליו. גיטין ושטרות – אפשר היה לכתוב אפילו על חרס, כי זה היה חומר כתיבה מצוי.

לעומת זאת, בדורנו אין זכר לדבר זה. הנייר נעשה מצוי וזול, ואחר כך באה הכתיבה הדיגיטלית, במחשב ובטלפון. אין מי שישתמש בשבר כלי כמשטח כתיבה. אם נמצא חרס שבור ברחוב – ייזרק מיד, ולא יעלה על דעת אדם לכתוב עליו.

וזה מראה את השינוי הגדול בין הדורות. פעם השבר היה אוצר – כל חתיכת חרס שימשה לתכלית חשובה. היום השבר חסר ערך, וכל העולם מתנהל על גבי ניירות וזיכרונות דיגיטליים.